

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-79>

УДК 336.226.11

ФІСКАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

FISCAL POTENTIAL OF PERSONAL INCOME TAXATION IN THE SYSTEM OF PUBLIC FINANCE

Сідельникова Лариса Петрівна

доктор економічних наук, професор,
Херсонський національний технічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7182-2923>

Новосьолова Олена Сергіївна

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5225-6353>

Sidelnykova Larysa, Novosolova Olena

Kherson National Technical University

Проведено дослідження сучасних тенденцій розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб у вітчизняній практиці. Здійснено порівняльний аналіз ставок особистого прибуткового податку в Україні та зарубіжних країнах, результати якого показали, що Україна має одну з найнижчих ставок серед європейських країн, водночас, цей податок є об'єктом багаточисельних тінювих схем і спроб ухилення від оподаткування. Визначено фіскальне значення податку на доходи фізичних осіб в бюджетних ресурсах, яке у 2022 році, в умовах воєнного стану, суттєво зросло на тлі скорочення обсягів інших основних бюджетоутворюючих податків. Оцінено рівень реалізації фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб шляхом дослідження структури доходів населення. Встановлено, що фіскальний потенціал ПДФО в Україні використовується не повною мірою через наявність спрощеної системи оподаткування, податкових пільг та диференціації ставок податку. Сформульовано рекомендації щодо напрямів реформування податку на доходи фізичних осіб з метою максимізації його фіскального значення.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, доходи населення, заробітна плата, фіскальний потенціал, ухилення від оподаткування.

A study of modern trends in the development of the personal income tax system in domestic practice has been conducted. A comparative analysis of personal income tax rates in Ukraine and foreign countries was carried out, the results of which showed that Ukraine has a proportional system of citizens' incomes taxation and one of the lowest rates among European countries, at the same time, this tax is the object of numerous shadow schemes and tax evasion attempts. An analysis of personal income tax receipts to the Consolidated Budget of Ukraine was carried out, it was established that during the studied period the dynamics of personal income tax receipts was positive with unchanged tax rates, which is primarily due to the increase in the size of the tax base – the income of the population. It is noted that the fiscal value of the personal income tax in budget resources in 2022, in the conditions of martial law, has significantly increased against the background of the reduction of other main budget-forming taxes. An assessment of the income tax structure of individuals was carried out by identifying the most important items of receipts. It was found that wages are the most important source of income and produce an average of 87.7% of the mobilized personal income tax. The fiscal potential of the personal income tax is calculated as the difference between potential and actual tax receipts to the budgets of all levels. The level of realization of the fiscal potential of the personal income tax was assessed by researching the structure of the population's income. It was established that the fiscal potential of the personal income tax in Ukraine is not used to its full extent due to the presence of a simplified taxation system, tax benefits and differentiation of tax rates. It is noted that in the conditions of military operations, unstable economic situation, a significant level of income shadowing, the existence of a large number of tax avoidance and evasion schemes, essential stratification of the population's income level in Ukraine there is an urgent need to change approaches to taxation of citizens' incomes. Recommendations regarding the directions of reforming the personal income tax in order to maximize its fiscal value were formulated.

Key words: personal income tax, population income, wages, fiscal potential, tax evasion.

Постановка проблеми. Податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) є важливою складовою національної податкової системи та одним з основних джерел формування дохідної частини бюджетів всіх рівнів. Разом з тим, особисте прибуткове оподаткування відіграє суттєву роль у регулюванні рівня доходів громадян і є основоположним інструментом у процесі забезпечення соціальної рівності населення.

ПДФО сплачується безпосередньо з доходів фізичних осіб, а тому обсяги його надходжень до бюджету досить швидко реагують на зміну економічної кон'юнктури, будь-які соціальні збурення, карантинні обмеження, військово-політичні конфлікти тощо. Водночас, специфіка чинної системи оподаткування доходів громадян у тій чи іншій країні позначається на конкурентоздатності податкової системи в цілому, напрямках фінансових потоків, можливості залучення інвестиційних ресурсів в економіку, рівні ділової активності, особливостях міграційних процесів, що, своєю чергою, визначає соціально-економічну ситуацію в державі.

В умовах воєнних дій, нестабільної економічної ситуації, високого рівня тінізації доходів, існування значної кількості схем по уникненню та ухиленню від сплати податків, суттєвого розшарування рівня доходів населення в Україні існує нагальна потреба у пошуку фіскальних резервів наповнення бюджетів всіх рівнів. Податок на доходи фізичних осіб є вагомим податковим джерелом формування бюджетних ресурсів держави, тому питання підвищення його фіскальної ефективності не втрачає актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку проблематики оподаткування доходів фізичних осіб на сучасному етапі глобалізаційних трансформацій та соціальних змін зробили відомі вітчизняні науковці: В. Андрущенко, І. Волохова, О. Десятнюк, А. Крисоватий, І. Луніна, І. Лютий, В. Мельник, О. Найденко, В. Опарін, М. Слатвінська, К. Швабій та ін. Дослідженню впливу податкових ставок особистого прибуткового оподаткування на обсяги формування бюджетних ресурсів держави та ВВП присвятили свої праці такі сучасні зарубіжні науковці як Т. Вермер, В. Джентрі, О. Зідар, Дж. Клойн, К. Мертенс, Дж. Олея, М. Равн, Г. Хаббард.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, питання визначення та посилення дієвості фіскального потенціалу податку на доходи фізичних

осіб з метою генерування достатніх обсягів бюджетних ресурсів держави в умовах їх катастрофічної нестачі як наслідку військового вторгнення російської федерації на територію незалежної України залишаються не повною мірою дослідженими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є оцінка фіскальних реалій та перспектив особистого прибуткового оподаткування в Україні, адже посилення залежності вітчизняної бюджетної системи від зовнішніх джерел фінансування в умовах воєнного стану імплементує податку на доходи фізичних осіб підвищення концентрації фіскальних та регулюючих очікувань від його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своєчасне та ефективне виконання державою її функцій неможливе без достатнього обсягу фінансових ресурсів, які надходять у її розпорядження. Дуальність формування бюджетних ресурсів держави полягає у взаємодії та протиріччі двох основних стратегій мобілізації коштів для фінансування суспільно необхідних видатків – податкової та боргової. Сучасні військово-політичні та соціально-економічні реалії продукують додаткові бюджетні ризики, адже наразі значна частина коштів надходить до державного бюджету у вигляді фінансової допомоги країн-партнерів або боргових зобов'язань держави, які генерують стрімке нагромадження зовнішнього державного боргу.

В умовах гострого дефіциту бюджетних ресурсів через суттєве зниження доходів бюджету в умовах воєнного стану та істотне зростання видатків на оборону і забезпечення соціальних гарантій населенню, особливої актуальності набуває той факт, що у більшості розвинених країн особистий прибутковий податок зарекомендував себе як інструмент виходу з кризової ситуації, стабілізації економіки та її динамічного розвитку, який безпосередньо регулює ціну робочої сили, впливає на трудові зусилля працівників, структуру споживання і розвиток виробництва [1, с. 333].

В Україні особисте прибуткове оподаткування представлено податком на доходи фізичних осіб. Залежно від статусу платника податків існують різні об'єкти оподаткування, які наведено на рис. 1.

Податок на доходи фізичних осіб – важливий компонент податкової системи України та одно з ключових джерел формування дохідної частини бюджетів усіх рівнів; разом з тим,

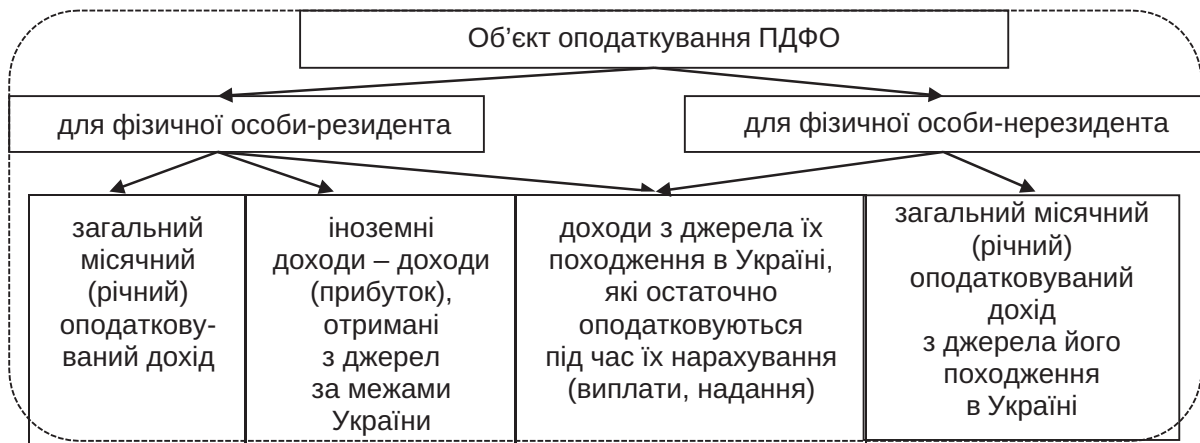

Рис. 1. Об'єкт оподаткування податком на доходи фізичних осіб в Україні

Джерело: складено авторами за даними [2]

він є дієвим інструментом для держав в процесі забезпечення соціальної справедливості та регулювання рівня доходів громадян.

Світовий досвід засвідчує, що справедливість оподаткування реалізується в тому числі за рахунок диференціації ставок особистого прибуткового податку [3]. Наприклад, зазначає З. Лободіна, у економічно розвинених країнах застосовується прогресивна шкала ставок ПДФО, а величина ставки оподаткування коливається від 45% до 57% (у Швеції – 57,1%, Данії – 55,8%, Нідерландах – 52%, Франції – 50,2%, Австрії – 50%, Великобританії – 45%) [4, с. 147]. На рис. 2

розглянемо ставки особистого прибуткового податку в країнах Європейського Союзу та в Україні. Крім того, в Ісландії встановлена ставка у розмірі 46,25%; у Великобританії – 45%; Швейцарії – 40%; Норвегії – 38,2%; Албанії – 23%; Ліхтенштейні – 22,4%; на Острові Мен (до речі, одному з найбільших офшорних центрів Європи та світу) – 20% [3]. Як бачимо, Україна має одну з найнижчих ставок (18%) податку на доходи фізичних осіб серед європейських країн.

Нижчим за український є рівень оподаткування доходів фізичних осіб в країнах Європи, які не входять до складу ЄС, серед яких Мол-

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

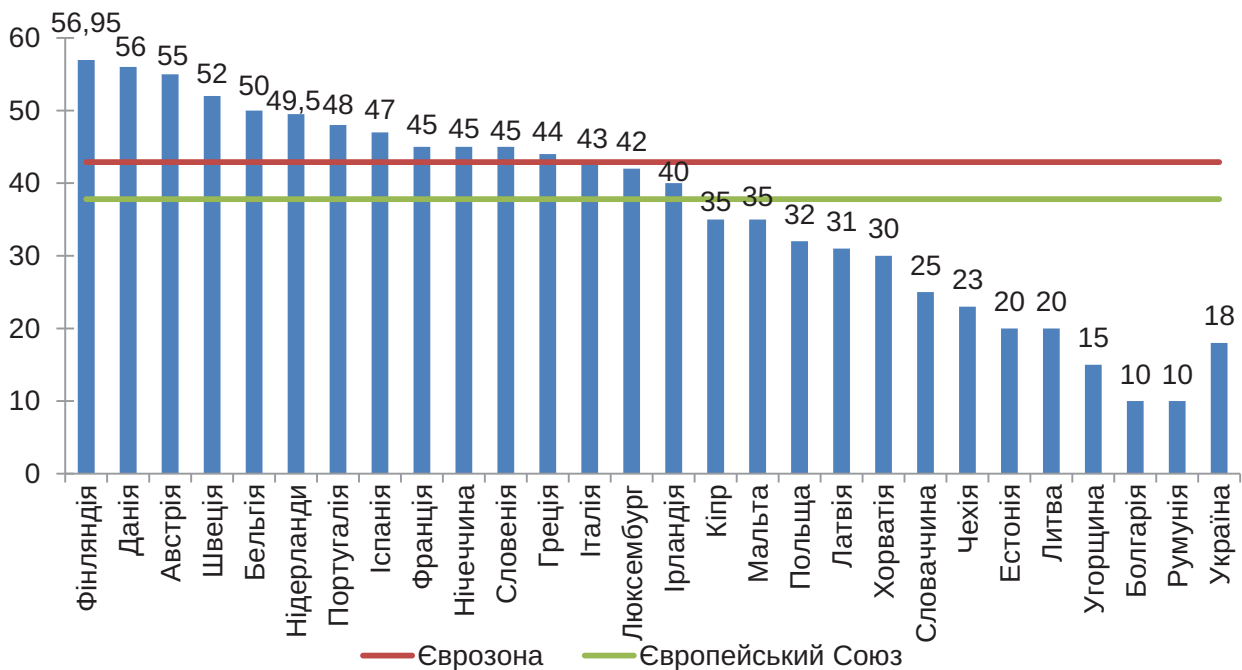

Рис. 2. Ставки особистого прибуткового податку у країнах ЄС та в Україні у 2022 році

Джерело: складено авторами за даними [3]

дова – 12%; Боснія і Герцеговина – 10%; Македонія – 10%; Сербія – 10%; Чорногорія – 9%.

Наразі в Україні існує пропорційна система оподаткування доходів громадян, а ПДФО справляється за ставками 18%, 9%, 5% та 0% залежно від виду доходу (табл. 1).

Отже, євроінтеграційні прагнення України продукують певні виклики для вітчизняної системи особистого прибуткового оподаткування, адже однією з умов вступу до Європейського Союзу нової країни-члену є

гармонізація її податкового законодавства із податковим правом ЄС.

Зазначимо, що збільшення в Україні ставки податку на доходи фізичних осіб не гарантує суттєвого підвищення його фіскального значення, адже саме цей податок є об'єктом багаточисельних тінювих схем і спроб ухилення від оподаткування. Фізичні особи критично сприйматимуть необхідність віддачі до бюджету більшої частки своїх доходів, отже, наймані працівники лояльно віднесуться до

Таблиця 1

Ставки податку на доходи фізичних осіб в Україні

Ставки податку на доходи фізичних осіб			
18% (основна)	9%	5%	0%
<ul style="list-style-type: none"> - заробітна плата; - лікарняні; - цивільно-правові договори; - чистий оподатковуваний дохід фізичних осіб-підприємців, які працюють на загальній системі оподаткування; - доходи від оренди/лізингу; - проценти на поточний або депозитний банківський рахунок (крім зарплатних); - дохід від продажу (обміну) третього та наступного упродовж року легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда; - продаж нерухомого та рухомого майна фізичними особами-нерезидентами; - сума перевищення неоподаткованої вартості подарунків; - подарунок від фізичної особи-резидента фізичній особі-нерезиденту. 	<ul style="list-style-type: none"> - дивіденди, що виплачуються неплатниками податку на прибуток або нерезидентами. 	<ul style="list-style-type: none"> - дивіденди, що виплачуються платниками податку на прибуток; - спадщина від осіб, які не є членами сім'ї першого або другого ступеня споріднення; - операції з продажу нерухомого майна; - дохід від продажу (обміну) другого упродовж року легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда; - подарунок від фізичної особи-резидента, який не є членом сім'ї першого та другого ступеня споріднення. 	<ul style="list-style-type: none"> - спадщина від осіб, які є членами сім'ї першого (батьки, чоловік або дружина, діти (у т.ч. всиновлені)) або другого (брати і сестри, бабуся і дідусь, онуки) ступеня споріднення; - дохід від продажу не частіше одного разу протягом року житлового будинку, квартири, кімнати, дачного будинку (включаючи земельну ділянку і господарсько-побутові споруди) або об'єкту незавершеного будівництва за умови, що таке майно перебувало у власності платника понад 3 роки або було успадковане; - дохід від продажу (обміну) протягом року одного з об'єктів рухомого майна у вигляді легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда; - вартість подарунків (а також призів переможцям та призерам спортивних змагань) у частині, що не перевищує 25% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої на 1 січня звітного податкового року, а також подарунки, отримані фізичною особою від членів сім'ї першого та другого ступеня споріднення.

Джерело: складено авторами за даними [2]

виплати певної суми заробітної плати «в конвертах»; приватні підприємці більшою мірою обиратимуть спрощену систему оподаткування; продавці вживаних автомобілів намагатимуться оформлювати обладнання з продажу авто через надання довіреності без переходу права власності; подарунки (які і наразі оподатковуються епізодично) взагалі пройдуть повз оподаткування.

В підтвердження цього припущення цікавою, на нашу думку, видається праця «Граничні податкові ставки та дохід: нові докази часових рядів». Її автори К. Мертенс та Дж. Олея на підставі проведеного дослідження дійшли висновку, що саме зниження граничних податкових ставок особистого прибуткового оподаткування призвело до збільшення реального валового внутрішнього продукту та зниження рівня безробіття [5, с. 1803]. На переконання авторів, після граничного зниження податкових ставок загальна кількість відпрацьованих годин зросла. Це було пов'язано з наймом раніше безробітних (велика маржа), а також збільшенням кількості годин, відпрацьованих тими, хто вже працював (інтенсивна маржа).

В іншій своїй праці К. Мертенс, разом із М. Равн, дослідив вплив змін середньої ставки податку на доходи фізичних осіб на валовий внутрішній продукт у США в період 1947–2006 років [6]. За результатами досліджень вчені виявили негативний зв'язок між середньою ставкою особистого прибуткового оподаткування і реальним ВВП на душу

населення. Зокрема, вчені констатували, що зниження ставки особистого прибуткового податку на 1 в.п. призвело до зростання реального ВВП на душу населення на 1,4% одразу і до 1,8% через три квартали [6, с. 1213–1214]. Отже, з точки зору мультиплікативного впливу на економіку, зміна ставок особистого прибуткового податку, яка призводить до скорочення податкових надходжень на 1% ВВП, продукує зростання самого ВВП на 2,5%.

Повернемося до українських реалій і відзначимо, що наразі податок на доходи фізичних осіб відіграє вагомий роль у формуванні бюджетних ресурсів держави, причому його фіскальне значення в період активізації суспільно-політичних, законодавчих та інституційних змін поступово зростає (рис. 3).

Так, якщо у 2014–2016 роках надходження цього податку становили трохи менше п'ятої частини податкових надходжень зведеного бюджету, то надалі спостерігаємо щорічне поступове зростання його питомої ваги з 20,6% у 2017 році до 23,9% у 2020 році. У 2021 році номінальні надходження ПДФО до бюджетів всіх рівнів збільшилися на 18,4%, разом з тим, відбулося вдвічі потужніше зростання мобілізованих обсягів податку на прибуток підприємств (на +38,3%) та податку на додану вартість (на +33,9%), що перерозподілило структуру податкових надходжень зведеного бюджету на користь цих двох податків. Питома вага ПДФО у 2021 році становила 22,1%.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

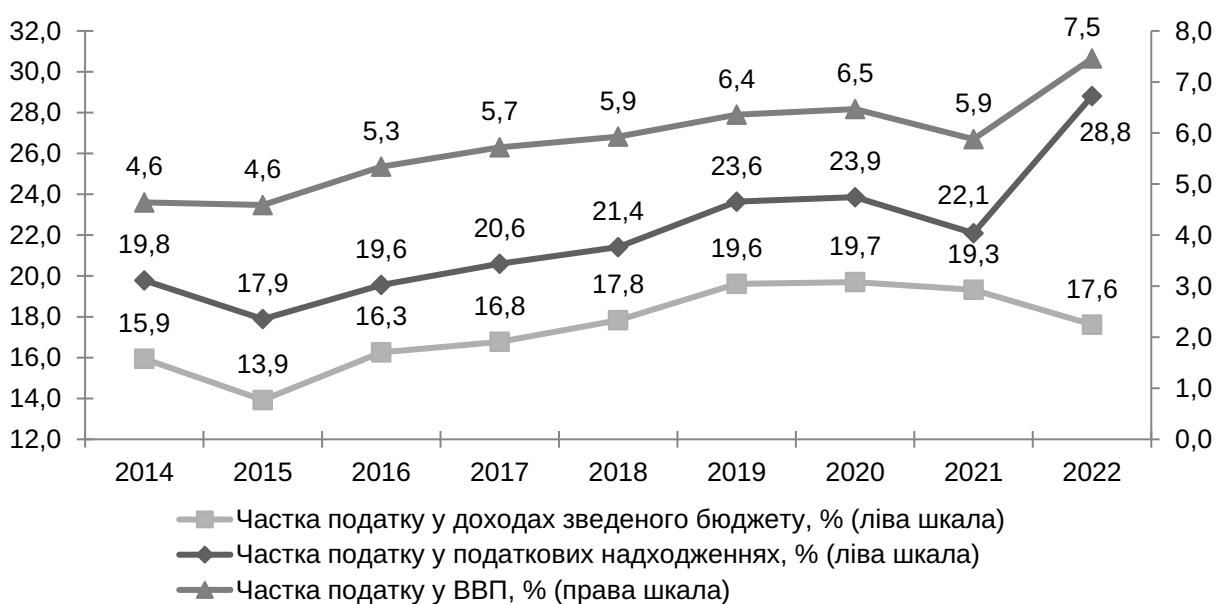

Рис. 3. Фіскальне значення податку на доходи фізичних осіб в Україні, %

Джерело: складено авторами за даними [7; 8]

Кардинально ситуація змінилася у 2022 році. Вагоме зростання обсягів надходжень ПДФО на 20,5% на тлі скорочення обсягів інших основних бюджетоутворюючих податків в умовах воєнного стану підвищило частку цього податку у загальному обсязі податкових ресурсів держави до 28,8%. Тобто минулого року третину мобілізованих до бюджетів всіх рівнів податків і зборів складав податок на доходи фізичних осіб. Зазначене стало наслідком суттєвого збільшення через військову агресію російської федерації грошових виплат військовим – на 92,4 млрд. грн. порівняно з попереднім роком. Відповідно в структурі податку значна зросла частка ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями і особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами, – до 28,9%, хоча у 2020–2021 роках вона становила лише 6,7% і 6,1% мобілізованого податку відповідно.

Вагоме зниження частки податку на доходи фізичних осіб у доходах зведеного бюджету у 2022 році є загальною тенденцією для всіх видів податкових надходжень, адже в умовах повномасштабної російської військової агресії формування бюджетних ресурсів України значною мірою відбувалося за рахунок допомоги наших зарубіжних партнерів, що знизило питому вагу податків і зборів в доходах бюджету.

Слід зазначити, що важливим аспектом дослідження фіскального потенціалу особистого прибуткового оподаткування є виявлення тенденції реального зростання надходжень ПДФО та взаємозв'язку цього податку з ВВП – ключовим макроекономічним показником, який характеризує рівень соціально-економічного розвитку держави. Податок на доходи фізичних осіб демонструє сталу тенденцію до збільшення обсягів, мобілізованих до бюджетів всіх рівнів, протягом всього досліджуваного періоду. Крім того, частка ПДФО у валовому внутрішньому продукті України зросла протягом 2014–2022 років з 4,6% до 7,5%, що є позитивним маркером в контексті висновку, зробленого Р. Шевченком, який оцінив коефіцієнт кореляції між значеннями надходжень ПДФО і обсягом ВВП у 0,99, підтвердивши тим самим тісний зв'язок між обсягами мобілізованого ПДФО і новоствореною вартістю, яку відображає валовий внутрішній продукт [9, с. 15]. Зазначене характеризує податок на доходи фізичних осіб як вагомий інструмент фіскального регулювання

і потужне джерело наповнення бюджетів всіх рівнів.

Доцільною є оцінка реального розміру надходжень ПДФО відносно показника інфляції, що дозволяє нівелювати інфляційну складову і з'ясувати реальне зростання надходжень податку (рис. 4).

За даними рис. 4 можна зробити висновки щодо суттєвого впливу індексу інфляції на формування номінального розміру надходжень ПДФО. Особливо великий розрив між номінальними та реальними показниками спостерігаємо у 2022 році. Аналіз ринку праці, зроблений у жовтні 2022 року, засвідчив незначне зростання номінальних заробітних плат від початку війни – на 3%. Проте в реальному вираженні заробітні плати за січень-вересень минулого року стрімко скоротилися після поправки на інфляцію – на 11%, а у жовтні їх спад прискорився до 18% [11]. За оцінками експертів, 13% найманих працівників втратили роботу, і тренд зайнятості залишався низхідним впродовж всього 2022 року. Як вже зазначалося, ситуацію із забезпеченням надходжень ПДФО до бюджетів всіх рівнів у минулому році витягнуло на собі особисте прибуткове оподаткування грошового забезпечення, винагород та інших виплат військовим.

В цьому контексті цікавим є дослідження, виконане А. Вдовиченком, який за результатами оцінки мультиплікаторів різних видів податків зробив висновок, що найбільший негативний вплив на ВВП спричиняє шок саме в оподаткуванні праці [12, с. 34]. Мультиплікатори податку на доходи фізичних осіб є одними з найвищих серед усіх досліджуваних бюджетних статей і не втрачають статистичну значущість після восьми кварталів. Підводячи підсумки, науковець зазначає, що серед категорій податків найвищим інфляційним ефектом характеризується саме ПДФО. Для податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб та внесків до соціальних фондів позитивний вплив на інфляцію досить персистентний і триває протягом перших трьох кварталів після шоку [12, с. 34].

Для визначення рівня реалізації фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб, розглянемо структуру сукупних доходів населення у 2014–2022 роках. За методологією Державної служби статистики України, вони складаються з доходів, які підпадають під оподаткування (заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності (одержані)), і соціальних допомог та інших

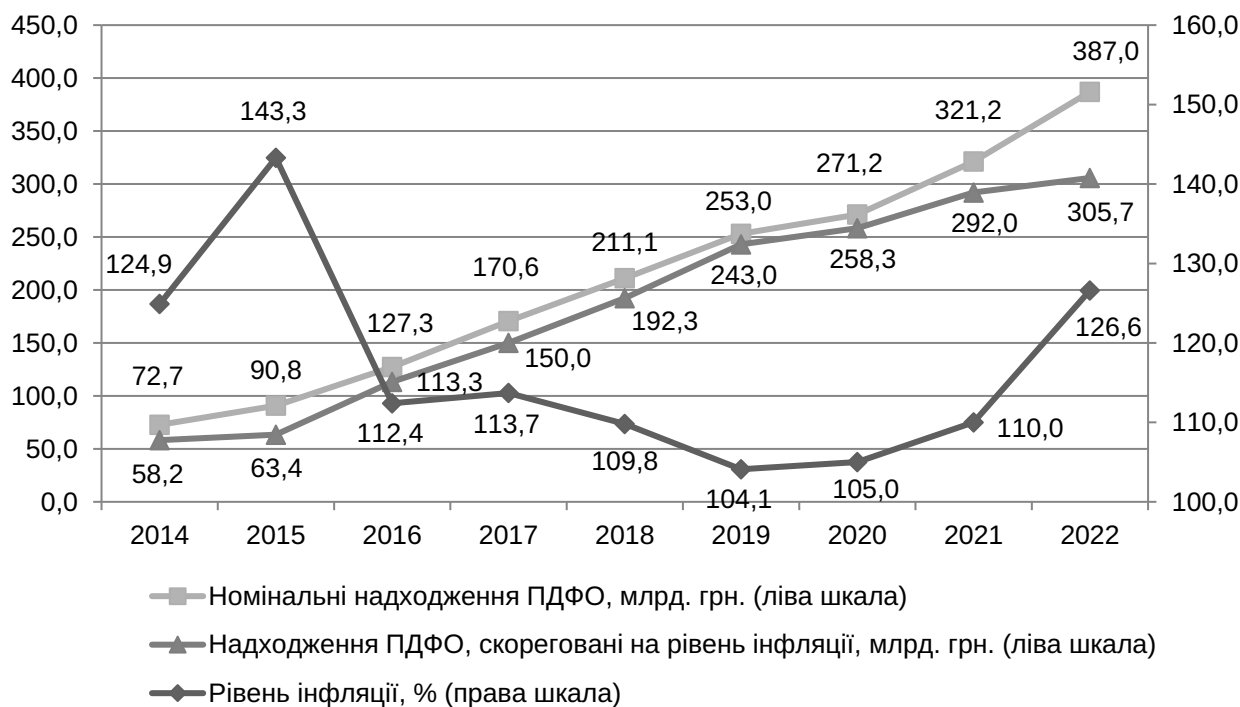

Рис. 4. Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб, скорегованих на індекс інфляції

Джерело: складено авторами за даними [7; 10]

одержаних поточних трансфертів [13]. В контексті визначення фіскального потенціалу ПДФО, об'єктом аналізу в даному випадку є саме доходи, які підпадають під оподаткування (табл. 2).

Офіційні дані за 2022 рік відсутні, адже в період дії воєнного стану, а також протягом трьох місяців після його завершення статистична інформація може не поширюватися, зважаючи на відсутність звітів та будь-яких інших документів від респондентів згідно з положеннями пп. 1 п. 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 р. № 2115-IX.

Для цілей підготовки статистичної звітності, заробітна плата розуміється як первинний дохід домашніх господарств та являє собою винагороду у грошовій або натуральній формі, яка повинна бути виплачена роботодавцем найманому працівнику за роботу, виконану у звітному періоді; прибуток та змішаний дохід – як дохід, одержаний фізичними особами в результаті виробничої діяльності за виключенням витрат, пов'язаних з її здійсненням; доходи від власності – як первинні доходи, одержані власниками фінансових та нефінансових активів (землі, майнових прав) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям: дивіденди; відсотки від

акцій, внесків та договорів оренди земельних ділянок та майна; доходи населення від власності на землю; відсотки за вкладками, отримані від банків фізичними особами [13].

Отже, за даними Державної служби статистики України, найбільші обсяги (дві третини) доходів населення країни отримує у вигляді заробітної плати; до 30% складають доходи від підприємницької діяльності; поступово – до 3,3% у 2021 році – скорочується питома вага доходів від власності.

Доцільно в цьому контексті дослідити кореляцію структури доходів населення України зі структурою мобілізованих обсягів надходжень ПДФО за видами оподатковуваних доходів.

В таблиці 3 розраховуємо структуру податку на доходи фізичних осіб у зведеному бюджеті за джерелами виплат.

Як бачимо з таблиці 3, найбільшим джерелом нарахування та сплати ПДФО до бюджету є заробітна плата. Її питома вага впродовж 2014–2021 років коливалася в межах 75,2–84,2%; разом з тим, суттєво знизилася у 2022 році внаслідок, з одного боку, масової вимушеної міграції населення з одночасною втратою робочих місць, зростання рівня безробіття, призупинення діяльності значної кількості господарюючих суб'єктів, руйнування підприємств через російські обстріли або віджимання бізнесу російськими окупан-

Таблиця 2

Структура доходів населення України, %

Види доходів	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Заробітна плата	64,4	63,7	66,4	68,5	69,7	68,9	69,1	67,3	н/д
Прибуток та змішаний дохід	26,7	29,1	28,0	27,1	26,1	26,5	27,0	29,4	н/д
Доходи від власності	8,9	7,2	5,6	4,4	4,2	4,6	3,9	3,3	н/д
Разом доходи, які підпадають під оподаткування	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-

Джерело: складено авторами за даними [13]

Таблиця 3

Структура податку на доходи фізичних осіб у Зведеному бюджеті України за джерелами виплат, %

Джерела виплат	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Заробітна плата	82,4	75,2	77,6	81,9	83,0	82,6	82,5	83,2	63,7
Грошове забезпечення військовослужбовців	4,5	5,2	6,5	5,7	5,5	6,1	6,7	6,1	28,9
Заробітна плата шахтарів-працівників	1,7	0,6	-	-	-	-	-	-	-
Доходи інші, ніж заробітна плата	11,4	19,1	7,2	6,7	6,9	6,6	6,7	7,3	5,0
За результатами річного декларування	-	-	2,4	2,1	2,1	2,5	2,1	2,2	1,6
Доходи у вигляді процентів	-	--	6,0	3,5	2,5	2,2	2,0	1,2	0,8
Пенсійні виплати	-	-	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	-	-
Разом ПДФО	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено авторами за даними [7]

тами на тимчасово окупованих територіях; з іншого, – значного зростання обсягів грошового забезпечення військовослужбовців в умовах ведення ними активних бойових дій, спрямованих на захист країни.

Порівняння даних таблиць 2 і 3 дає підстави зробити висновки, що хоча протягом досліджуваного періоду заробітна плата складає в середньому 67,3% доходів населення України, вона продукує в середньому 87,7% мобілізованого ПДФО. Зазначене пояснюється тим, що саме заробітна плата стабільно оподатковується найвищою ставкою (18%), і її фіскальний потенціал знижується лише

через механізм надання податкової соціальної пільги, яким регулюється оподаткування доходів малозабезпечених верств населення.

Питома вага доходів фізичних осіб, отриманих у вигляді прибутку та змішаного доходу, складає впродовж досліджуваного періоду в середньому 27,5%. Разом з тим, цей вид доходів населення забезпечує всього 8,5% мобілізованого ПДФО при чітко визначеній низхідній динаміці. Такий значний розрив обумовлений тим, що цей вид доходів включає доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, а переважна частина таких платників податків користується пере-

вагами спрощеної системи оподаткування, сплачуючи єдиний податок, тобто взагалі виведена з-під оподаткування ПДФО.

Доходи від власності складають в середньому 5,3% загального обсягу доходів населення та забезпечують в середньому 3,7% мобілізованого податку на доходи фізичних осіб. Спектр таких доходів є доволі різноманітним і при їх оподаткуванні застосовуються всі види ставок ПДФО – 18%; 9%; 5%; 0%.

В продовження вищезазначеного, вважаємо за доцільне розрахувати фіскальний потенціал податку на доходи фізичних осіб як різницю між потенційними і фактичними надходженнями податку до бюджетів всіх рівнів. При розрахунку потенційних обсягів ПДФО пропонуємо в базу оподаткування враховувати лише заробітну плату і прибуток та змішаний дохід населення (табл. 4), адже оподаткування доходів від власності передбачає використання як основної, так і знижених ставок податку, у тому числі соціальної нульової ставки, і рахувати невикористаний потенціал цього виду доходів через базову ставку податку не видається правильним. Натомість, дискусійним питанням є спрощена система оподаткування малого та середнього бізнесу, яка не є розповсюдженою у світовій фіскальній практиці і внаслідок існування якої фіскальний потенціал особистого прибуткового оподаткування в Україні не реалізується повною мірою.

Дані таблиці 4 засвідчують протягом досліджуваного періоду висхідну тенденцію щодо

невикористаних ресурсів оподаткування доходів фізичних осіб, які фактично є бюджетними втратами. Гострий дефіцит бюджетних ресурсів та обмеженість фіскальних можливостей в умовах воєнного стану актуалізують питання реформування системи особистого прибуткового оподаткування з метою підвищення рівня реалізації її фіскального потенціалу.

Підсумовуючи, відзначимо, що основними напрямами реформування механізму оподаткування доходів фізичних осіб з метою максимізації його фіскального значення, на нашу думку, мають стати:

1. Вдосконалення чинної системи преференційного прибуткового оподаткування громадян шляхом реформування податкової знижки та податкової соціальної пільги, зважаючи на їх низьку соціальну ефективність.

2. Розробка і запровадження механізмів спрямування частини сплаченого ПДФО на підтримку суспільно важливих інституцій, обраних за бажанням платника податку (так звана «відсоткова філантропія»). Це має підвищити сумлінність громадян щодо сплати цього податку та легалізації тіншових доходів, особливо у контексті фінансування установ соціально-культурного значення (закладів освіти, лікарень, спортивних комплексів, театрів, музеїв).

3. Докорінна зміна логіки оподаткування доходів від операцій з рухомим та нерухомим майном шляхом запровадження обкладання тільки чистого доходу від продажу (а не всієї вартості реалізованого об'єкту), що дозволить

Таблиця 4

Фіскальний потенціал податку на доходи фізичних осіб, млрд. грн.

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Заробітна плата, прибуток та змішаний дохід населення	869,3	1033,1	1276,5	1687,0	2101,5	2437,4	2580,8	3176,6	н.д.
Ставка податку (базова), %	15(17)	15(20)	18	18	18	18	18	18	18
Фіскальний потенціал податку	130,4	155,0	229,8	303,7	378,3	438,7	464,5	571,8	-
Фактичні обсяги податку	72,7	90,8	127,3	170,6	211,2	253,0	271,2	321,2	387,0
Різниця між фіскальним потенціалом та фактичними надходженнями ПДФО	57,7	64,2	102,5	133,1	167,1	185,7	193,3	250,6	-

Джерело: складено авторами за даними [7; 13]

нівелювати вигоди платників від уникнення сплати ПДФО з таких доходів.

4. Застосування більш жорстких заходів протидії ухиленню від сплати ПДФО, у т.ч. через розвиток інституту викривачів податкових правопорушень (аналогічно до викривачів, передбачених антикорупційним законодавством) та поступового запровадження всеохоплюючого контролю доходів та витрат фізичних осіб (через введення загального декларування доходів громадян).

Подальші дослідження фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб доцільно проводити з урахуванням прогнозування наслідків вимушеної зовнішньої міграції населення через військову агресію російської федерації. За даними ООН, станом на 29 жовтня 2023 року за кордоном перебуває 6,2 млн. українських біженців. І чим довше люди перебувають в інших країнах, тим сильнішими стають їхні адаптаційні зв'язки з тимчасовим, як спочатку вважалося, місцем

проживання. Одні успішно асимілюються в нове соціально-економічне середовище; в інших – немає куди повертатися, адже їхнє житло зруйноване, рідні загинули, соціальні зв'язки майже повністю втрачені. На ринок продажу нерухомості накладе відбиток знищення житла на тимчасово окупованих територіях і територіях ведення бойових дій. В умовах зниження реальних доходів населення та підвищення банківських ризиків скоротяться обсяги депозитних вкладів фізичних осіб. Відновлення бізнесу на звільнених територіях із залученням найманих працівників – питання, пролонговане у часі. Отже, база особистого прибуткового оподаткування у найближчі роки зазнає колосальних змін, що вимагатиме новітніх підходів до розробки напрямів підвищення рівня реалізації фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб з урахуванням не лише економічних чинників, а і поведінкових реакцій платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сідельникова Л. П. Синергія та дієвість фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 332–337.
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.10.2023).
3. List of Countries by Personal Income Tax Rate | Europe. *Trading economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/personal-income-tax-rate?continent=europe> (дата звернення 03.10.2023).
4. Лободіна З. Шляхи посилення фіскальної та регулюючої функцій податку на доходи фізичних осіб. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 1 (62). С. 142–151.
5. Mertens K., Olea J. Marginal Tax Rates and Income: New Time Series Evidence. *The Quarterly Journal of Economics*. 2018. Vol. 133(4). P. 1803–1884.
6. Mertens K., Ravn M. The Dynamic Effects of Personal and Corporate Income Tax Changes in the United States. *American economic review*. 2013. Vol. 103, No. 4. P. 1212–1247.
7. Звітність про виконання Зведеного бюджету України. *Open Budget*. URL: <https://openbudget.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2023).
8. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. *Сайт Міністерства фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 04.10.2023).
9. Шевченко Р.Ю. Розвиток оподаткування доходів фізичних осіб в умовах запровадження Податкового кодексу України. *Наукові праці НДФІ*. 2010. № 4 (53). С. 11–19.
10. Індекс інфляції в Україні. *Сайт Міністерства фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 04.10.2023).
11. Блінов О. Динаміка зарплат і втрати робочих місць під час війни. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/21/693997/> (дата звернення: 04.10.2023).
12. Вдовиченко А. Як фіскальна політика впливає на ВВП та інфляцію в Україні? *Вісник Національного банку України*. 2018. № 244. С. 26–45.
13. Доходи та витрати населення. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.10.2023).

REFERENCES:

1. Sidelnikova L. P. (2012) Synerhiia ta diievist fiskalnoho potentsialu podatku na dokhody fizychnykh osib [Synergy and effectiveness of the fiscal potential of the personal income tax]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, vol. 10, part 2, pp. 332–337.

2. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated] 02.12.2010 r. # 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed October 12, 2023).
3. List of Countries by Personal Income Tax Rate | Europe. *Trading economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/personal-income-tax-rate?continent=europe> (accessed October 03, 2023).
4. Lobodina Z. (2020) Shliakhy posylennia fiskalnoi ta rehuliuuchoi funktsii podatku na dokhody fizychnykh osib [Ways to strengthen the fiscal and regulatory functions of the personal income tax]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, vol. 1 (62), pp. 142–151.
5. Mertens K., Olea J. (2018) Marginal Tax Rates and Income: New Time Series Evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 133, is. 4, pp. 1803–1884.
6. Mertens K., Ravn M. (2013) The Dynamic Effects of Personal and Corporate Income Tax Changes in the United States. *American economic review*, vol. 103, no. 4, pp. 1212–1247.
7. Zvitnist pro vykonannia Zvedenoho biudzhetu Ukrainy [Reporting on the implementation of the Consolidated Budget of Ukraine]. *Open Budget*. URL: <https://openbudget.gov.ua> (accessed October 04, 2023).
8. Valovyi vnutrishnii produkt (VVP) v Ukraini [Gross domestic product (GDP) in Ukraine]. *Sait Ministerstva finansiv Ukrainy*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (accessed October 04, 2023).
9. Shevchenko R. Iu. (2010) Rozvytok opodatkovannia dokhodiv fizychnykh osib v umovakh uprovozhdzhennia Podatkovoho kodeksu Ukrainy [Development of personal income taxation under the conditions of implementation of the Tax Code of Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works RFI*, vol. 4 (53), pp. 11–19.
10. Indeks inflatsii v Ukraini [Inflation index in Ukraine]. *Sait Ministerstva finansiv Ukrainy*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (accessed October 04, 2023).
11. Blinov O. (2022) Dynamika zarplat i vtraty robochykh mist pid chas viiny [Dynamics of wages and job losses during the war]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/21/693997/7> (accessed October 04, 2023).
12. Vdovychenko A. (2018) Yak fiskalna polityka vplyvaie na VVP ta inflatsiiu v Ukraini? [How does fiscal policy affect GDP and inflation in Ukraine?]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, vol. 244, pp. 26–45.
13. Dokhody ta vytraty naselennia [Incomes and expenses of the population]. *Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (accessed October 05, 2023).